

Kardyni-Pelikánová, Krystyna

Z pól elizejskich czeskiej polonistyki literackiej : (medaliony)

In: Kardyni-Pelikánová, Krystyna. *Pokłosie komparatysty : studia o polskiej i czeskiej literaturze*. Vyd. 1. Brno: Masarykova Univerzita, 2007, pp. [257]-280

ISBN 9788021043664

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123705>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV: Z PÓL ELIZEJSKICH CZESKIEJ
POLONISTYKI LITERACKIEJ
(MEDALIONY)

OTTO FRANTIŠEK BABLER
(1901–1984)

Był tłumaczem dzieł wielu literatur na język czeski, w tym polskiej, oraz utworów czeskich na języki niemiecki i angielski, także publicystą, bibliotekarzem. Używał kryptonimów: O.F.B., ofb. Urodził się 26 stycznia 1901 r. w Zenicy (Bośnia). Ojciec jego pochodził z niemiecko-słoweńskiej rodziny, był górnikiem, później księgowym w kopalni, zmarł wkrótce po narodzinach syna. Matka, z domu Jandová, była Czeszką. Naukę w gimnazjum realnym Babler rozpoczął w Sarajewie, kontynuował zaś w niemieckim gimnazjum realnym w Ołomuńcu, dokąd przeniósł się wraz z matką w 1915 r. Egzamin maturalny złożył w 1919 r. znając już wówczas obok czeskiego, serbo-chorwackiego i niemieckiego także jęz. francuski. Jednocześnie pilnie studiował inne języki europejskie: rosyjski, polski, angielski, włoski). Przekłady z tych języków, obok publicystyki i krytyki literackiej, stały się źródłem jego utrzymania. W r. 1928 ożenił się i osiadł w Samotiškach pod Kopečkiem koło Ołomuńca. W tym też mieście pracował – po uzyskaniu obywatelstwa czeskiego – jako bibliotekarz Izby Handlowej, zaś po drugiej wojnie światowej jako bibliotekarz Biblioteki Uniwersyteckiej, prowadząc jednocześnie lektoraty z języka serbo-chorwackiego w Uniwersytecie im. F. Pałackiego w Ołomuńcu.

Lwią część prac literackich Bablera stanowią przekłady z literatur słowiańskich oraz z literatury francuskiej (w tym i starofrancuskiej), angielskiej i włoskiej. W okresie międzywojennym pochłonęły jego uwagę szczególnie religijne aspekty literatury oraz odbicie tradycji religijnych w oralnej twórczości ludowej, co znalazło wyraz w opracowaniach, składających się na tomiki: *Slovanské legendy*, 1930, czy *Pohádky o Panu Bohu a jeho světcích* (wybór ludowych opowieści słowiańskich, 1939). Dziełem życia Bablera stał się czeski przekład *Boskiej komedii* Dantego (1952), z którą jako tłumacz mocował się już w latach studenckich.

Pierwsze świadectwa zainteresowania literaturą polską u Bablera pochodzą już z lat dwudziestych XX w. Otwiera je przekład poezji Marii Konopnickiej *Pisničky* (1923), rok później wyszło tłumaczenie *Z ziemi chełmskiej* W. S. Reymonta (*Ze země chelmské*). Czeskie korzenie Emila Zegadłowicza zwróciły uwagę literata na utwór polskiego pisarza *Balada o babce Horalčické*, którego tłumaczenie wydał w roku 1928. Po zakończeniu II wojny światowej ogłosił w katolickim piśmie „Akord“ przekład *Listu z Ameriky pani Marii Trembecké* C. K. Norwida („Akord“ XIII, 1945–46, nr 8) oraz translację utworu tegoż poety *Emíru Abd-el-Káderovi v Damašku* („Akord“ XIV, 1947–1948, nr 3–4).

W okresie t. zw. „normalizacji“ po czechosłowackich wydarzeniach w r. 1968 (walka o reformę i wprowadzenie „socjalizmu z ludzką twarzą“), zakończonych inwazją wojsk radzieckich i krajów demokracji ludowej, Babler zaczął wydawać w mieście Blansko prywatne, okolicznościowe, bibliofilskie druki, najczęściej pod pretekstem

obchodów Dnia Kobiet. Zamieszczał w nich przekłady wierszy lirycznych różnych autorów i rozsyłał je z życzeniami swym przyjaciółom i znajomym. Garść owych otrzymanych od Bablera publikacji przekazałam ostatnio Muzeum Literatury w Warszawie. Wątlą książeczkę zatytułowaną *Ještě další hrst básní* (1971) otwiera wiersz L. Staffa *Už na klíč zamknout chtěl jsem...*, a zamyka *Strom* J. A. Frasika; wydana z okazji nowego 1972 roku publikacja zawiera jedyny wiersz L. Staffa *Most* w wersji polskiej i czeskiej; jedna z tego typu publikacji, zatytułowana *Moje srdce*, 1974, w całości została poświęcona przekładom dwunastu wierszy Haliny Poświatowskiej. W książeczce noszącej tytuł wiersza A. Kamieńskiej *Čekání na dopis* (1980) znalazły się liryki J. Brzostowskiej, A. Kamieńskiej, K. Iłakowiczówny, M. Konopnickiej, E. Lipskiej, A. Pogonowskiej, W. Szymborskiej, E. Piotrowskiej i nowe przekłady wierszy Poświatowskiej. Ten tomik, podobnie jak tłumaczenia utworów Poświatowskiej, był częścią przygotowywanej, lecz niewydanej przez Bablera, wielkiej antologii poezji kobiecej o miłości. Ostatnią z tego cyklu publikacji, którą otrzymałam od ołomuńskiego tłumacza, była miniaturowa książeczka *Jaro – léto – podzim – zima. Čtvero polských básní*, wydana w 1982 r. w Ostrawie przez Kółko Bibliofilów przy hucie Vítkovice. Babler zamieścił w niej 4 wiersze: J. Hordyńskiego, A. Kamieńskiej, L. Staffa i J. Brzostowskiej. We wszystkich tych publikacjach okolicznościowych nie omieszczał zaopatrzyć tłumaczone wiersze w notki biograficzne przekładanych autorów. Owe bibliofilskie publikacje były szczególnym zjawiskiem w latach tzw. „realnego socjalizmu“ w Czechosłowacji. Nie należąc ani do oficjalnego, ani do „drugiego“ obiegu przynosiły jednak tematykę, która raczej nie miałaby zbyt wielkiej szansy na ukazanie się w wydawnictwach oficjalnych.

O. Babler lata całe informował publiczność czeską o życiu literackim krajów, których autorów przybliżał w swych przekładach czytelnikom czeskim. Swą publicystykę kulturalną (recenzje, glossy, informacje) zamieszczał w wielu pismach literackich, kulturalnych i codziennych, tak ogólnoczeskich, jak regionalnych, zwłaszcza morawskich. Babler był też autorem studium: *Adama Mickiewicza „Zdania i uwagi“ w literaturze czeskiej* („Pamiętnik Literacki 47, 1956, z.1, s. 239–247) oraz kilku haseł zamieszczonych w *Materiałach do Słownika Rodzajów Literackich* – działu prowadzonego przez pismo „Zagadnienia Rodzajów Literackich“ (*pieśń straży nocnej, hlásání pasaček, kalambur, maskerata, ritornello, roraty, Schutteireime*); prace te ukazywały się w rocznikach VIII–XVI tegoż pisma, część z nich weszła do wydanego przez Grzegorza Gazdę i Słowinię Tynecką–Makowską *Słownika rodzajów i gatunków literackich* (Universitas, Kraków 2006).

Otto František Babler zmarł w Ołomuńcu 24 lutego 1984 roku.

Literatura:

- Bš [Břetislav Štorek]: *Otto František Babler* in: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, A-G, Praha 1985;
- Králík, Oldřich: *Básník O. F. B. jubiluje*, „Lidová demokracie“ 28. 1. 1971;
- Levý, Jiří: *K překladatelskému dílu O.F.B.* in: *Studie o literatuře a překladatelství AUP*, Olomouc 1962, Philologica 13;
- Smejkal, B.: *O. F. B. zemřel*, „Vlastivědný věstník moravský“ 1984, nr 2.

BEČKA JOSEF

(1894–1955)

Josef Bečka, pseud. J. Koldun, b., Bk., Bka, -fb-, JB., J. Bka, bibliograf, sławista zajmujący się przekładami z literatury polskiej i rosyjskiej, leksykograf (autor kieszonkowego słownika czesko-polskiego i polsko czeskiego – *Kapesní slovník polsko-český a česko-polský*, Praha 1947 oraz rozmówek *Polsky na cesty*, 1939), recenzent i publicysta zamieszczający swe polonistyczne artykuły w opiniotwórczym piśmie praskim „Národní Listy“ urodził się 28 III 1894 r. w Pradze, w rodzinie profesora gimnazjum. Tam też zdobył wykształcenie średnie (egzamin maturalny złożył w 1913 r.), następnie studiował sławistykę na Uniwersytecie Karola. Doktorat uzyskał w r. 1919 na podstawie pracy o czeskim poecie Otakarze Mokrym (*Otakar Mokřý 1854–1899*), zasłużonym tłumaczu utworów J. Słowackiego. Pracował zrazu jako bibliotekarz Biblioteki Uniwersyteckiej, w r. 1939 objął stanowisko dyrektora Biblioteki Słowiańskiej (Slovanská knihovna) w Pradze, a od r. 1945 –dyrektora Biblioteki Narodowej i Uniwersyteckiej. Od r. 1949 pracował w Instytucie Słowiańskim (Slovanský ústav ČSAV) jako organizator i kierownik oddziału bibliografii slawistów. Wynikiem tej pracy było wiele publikacji, z których szczególną wagę miały opracowane wraz z kolektywem współpracowników spisy obcych periodyków w bibliotekach czeskich (*Soupis cizozemských periodik v knihovnách ČSR*, 1929) oraz czeskich przekładów z języków słowiańskich (*Slavica v české řeči. České překlady ze slovanských jazyků do r. 1860*), 1955. Tę ostatnią pracę kontynuował jego syn Jiří (*1930), również slavista, publikujący m. in. prace: *Československá slavistika. Bibliografie knižních publikací 1945–1960* („Slavia“ 1960), *Bibliografie slavie vydaných a připravených Slovanským ústavem ČSAV* (in: *Česká bibliografie 2*, Praha 1961), *Bibliografie československé slavistiky 1961–1966*, (Praha 1968) oraz szereg artykułów o czeskiej recepcji polskich autorów (głównie H. Sienkiewicza), drukowanych w piśmie „Slavia“ i in. Wracając do Bečki-seniora owocną okazała się również jego współpraca z uniwersytetem wrocławskim, której wynikiem było powstanie komentowanej czeskiej bibliografii Mickiewiczowskiej (*Czeska bibliografie Adama Mickiewicza 1826–1860*, wydana przez Ossolineum w r. 1965). Bibliografia ta, której redaktorem naukowym był prof. Stefan Vrtel-Wierczyński, opracowana została przez zespół pracowników Instytutu Słowiańskiego w Pradze, kierowany najpierw przez J. Bečkę, a po jego śmierci przez Marię Olę Kremlovą. Josef Bečka był również tłumaczem polskiej beletrystyki, m. in. utworów Juliusza Kadena-Bandrowskiego, Michała Choromańskiego, Zygmunta Nowakowskiego, Jalu Kurka, Jana Parandowskiego, Adolfa Dygasińskiego. Był też autorem obszernego studium *Polské písemnictví ve světle českých překladů* (in: *Česko-polský sborník vědeckých prací II*, Praha 1955, s. 149–187).

Josef Bečka zmarł w Pradze 18 kwietnia 1955 r.

Literatura

- Kudělka, Milan, Šimeček, Zdeněk: *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od roku 1760. Biobibliografický slovník*. Praha 1972, s. 36;
- ll [Lantová, Ludmila]: *Josef Bečka*, in: *Lexikon české literatury* t. 1, A-G, Praha 1985, s. 169–170;
- Pohleiová, Milena: *Česko-polské literární vztahy. Výběrová bibliografie prací z let 1945–1979 s úvodní studií*. Praha 1980, s. 13, 17, 25, 66, 143.

ADOLF ČERNÝ
(1864 – 1952)

A. Černý, slawista, zwolennik szerzenia idei wzajemności słowiańskiej, publicysta, sorabista i polonofil, twórca poezji refleksyjnej, którą publikował pod pseudonimem Jana Rokyty, (przyjętym na cześć działającego w Polsce w XVI w. kapłana z kręgów braci czeskich) urodził się 19 VIII 1864 r. w mieście Hradec Králové. Ojciec jego był fryzjerem. Adolf po ukończeniu gimnazjum realnego i seminarium nauczycielskiego w miejscu urodzenia (matura w r. 1883) pracował jako nauczyciel najpierw w Hradcu, a następnie w Pradze. W latach 1901–1920 prowadził lektoraty języka polskiego, serbołużyckiego i serbskiego w uniwersytecie praskim. Po odzyskaniu przez Czechosłowację niepodległości brał udział w konferencji pokojowej w Paryżu jako ekspert do spraw słowiańskich, od 1919 r. pracował jako radca w ministerstwie spraw zagranicznych, przez czas pewien (l. 1922–1923) był pracownikiem ambasady czechosłowackiej w Warszawie. Wiele podróżował po krajach słowiańskich, darząc szczególną uwagą kulturę i literaturę Serbów Łużyckich oraz literaturę polską.

Podążając śladami Edwarda Jelínka (1855–1897), polonofila, wydawcy i redaktora pisma „Slovanský sborník“, Černý również zaczął wydawać w r. 1898 wychodzące po dziś dzień pismo slawistyczne „Slovanský přehled“, które redagował w latach 1898–1914 oraz 1925–1932. Pismo owo zamieszczało wiele *poloniców*, a Wilhelm Feldman publikował w nim regularnie przeglądy literatury polskiej. Sam redaktor ogłaszał swe prace w wielu pismach czeskich i zagranicznych (z polskich np. w: „Kurierze Lwowskim“, 1898, „Wiśle“, 1889, „Tygodniku Ilustrowanym“, 1908, „Kurierze Polskim“, 1922, Kulturze Słowiańskiej“, 1924 i in.).

Za swoją działalność na polu kultury Černý otrzymał w r. 1946 doktorat honoris causa w Uniwersytecie Karola w Pradze, zaś za propagowanie literatury polskiej za granicą o rok później i w Uniwersytecie Jagiellońskim. W Polsce dużo o nim wiedziano, artykuły poświęcone jego działalności ukazywały się w slawistycznych pismach polskich okresu międzywojennego („Kultura Słowiańska“, „Rewia Słowiańska“, „Ruch Słowiański“, „Ogniwo Słowiańskie“), jego wiersze drukowano nie tylko na stronach owych czasopism, ale wydano je także jako druk zwarty w polskim przekładzie w Poznaniu w 1910 r. (Jan Rokyta, *Poezje*). W Krakowie w ramach prowadzonych wykładów monograficznych na tematy bohemistyczne mówił o Černým w roku akademickim 1911/1912 Tadeusz Stanisław Grabowski (*Z polonofilstwa czeskiego: E. Jelínek, Fr. Kvapil, A. Černý*). Z kolei A. Černý przebywając w Polsce wygłosił w latach 1921–1922 gościnnie wykłady o tematyce slawistycznej w Wolnej Wszechnicy w Warszawie i Poznaniu, o czym donosiła ówczesna prasa („Tygodnik Ilustrowany“ 1921, nr 51, s. 819, „Głos Narodu“ 1921, nr 291, s. 2, „Świat“ 1921, nr 50, s. 10, „Przegląd Poranny“ 1922, nr 61, s. 3).

W czasie swego pobytu w Polsce Černý opublikował (wraz z zajmującym się problematyką kultury i literatury polskiej dziennikarzem czeskim Václavem Dreslerem)

broszurę *Republika czechosłowacka. Krótki zarys życia politycznego, ekonomicznego i kulturalnego*. Opr. A. Černý i V. Dresler (Poznań 1923). Broszura owa miała przybliżyć ówczesnym czytelnikom polskim rzeczywistość czeską i słowacką, czyniła to jednak nazbyt skrótowo, pomijając wiele ważnych spraw i faktów politycznych, kulturalnych i literackich.

Od lat dziewięćdziesiątych XIX wieku poczynając Černý tłumaczył wielu autorów słowiańskich na język czeski. Spośród utworów polskiej literatury przybliżył Czechom m. in. Jana Augusta Kisielewskiego *KrykatURY* (1902), Włodzimierza Perzyńskiego *Lekomyślną siostrę* (1906), Stanisława Przybyszewskiego *Dla szczęścia* (1908) oraz *Złote runo*, (1908), Stanisława Wyspiańskiego *Wesele* (1919), *Sędziów* (1915). Dziełem translatorskim jego życia stał się przekład *Króla Ducha* Juliusza Słowackiego, który wyszedł na początku 1939 r. Dzieło wydane zostało przez Czechosłowacką Akademię Nauk dla uczczenia 90. rocznicy zgonu polskiego poety. W tej ostatniej pracy translatorskiej posłużył się Černý zrazu wydaniem Gubrynowicza (Rapsod I), a następnie wydaniem w opracowaniu Pawlikowskiego, z którego komentarzy korzystał także w przypisach, objaśniających różne partie utworu i zajmujących w wersji czeskiej 40 stron druku. Do poglądów Pawlikowskiego tłumacz odwołał się też w *Przedmowie*, noszącej datę powstania 1937 r. Oprócz Pawlikowskiego – jak o tym świadczą przypisy i przywoływane cytaty – tłumacz korzystał również z prac I. Matuszewskiego, J. Kleinera, W. Hahna, M. Zdziechowskiego. Odwoływał się więc do autorów, którzy o mistycznym okresie twórczości Słowackiego pisali i w oparciu o ich opinie kształtował własną konkretyzację tekstu, jaką stawało się tłumaczenie. Interpretacja Černego jest więc nie tyle omówieniem tekstu oryginalnego, ile paratekstu – sporej ilości prac polskich, które o tekście zostały napisane (tzw. interpretacja zapośredniczona). Faktu tego chyba nie wywołał brak samodzielności myślowej tłumacza, lecz jego silne poczucie odpowiedzialności za prezentowany sens wersji czeskiej dzieła niedokończonego, a dzięki kompozycji otwartej – zamierzonej czy tylko powstałej na skutek śmierci autora – dzieła trudnego w odbiorze nie tylko czeskim, ale i polskim, o czym zresztą twórca translacji dość szczegółowo przyszłych czytelników informował.

W utrwalonej na piśmie konkretyzacji *Króla Ducha*, jaką jest *Przedmowa* Černego, zwraca uwagę wydobycie przez tłumacza znaczenia poematu dla odbiorcy czeskiego. Černý widzi je nie tylko w fakcie występowania czeskich reminiscencji w utworze, ale i w funkcji, jaką w nim pełnią czeskie postaci historyczne: oto Dąbrówka i św. Wojciech są nie tylko przywołanymi przez poetę konkretnymi osobami, lecz także – jako przynoszący do Polski światło chrześcijaństwa – „duchami królewskimi Polski”, wiążącymi oba narody na drodze ku podniesieniu ludzkości. Wyłuskawszy tę myśl z poematu Słowackiego Černý przenosi ją w czas sobie współczesny, na dziedzinę recepcji, dostrzegając przejawy działalności „duchów królewskich“ w oddziaływaniu płodów ducha „we wzajemnym przekazywaniu sobie światła“ między narodami. W tych fragmentach widać wyraźnie, że Černý czytał poemat przez pryzmat przeznaczeń słowiańskich, prognozowanych przez czeskie słowianoznawstwo międzywojenne.

Słowo wstępne zakończył tłumacz pytaniem czy wręcz emfaticznym wykrzykiem: „W kim się Król-Duch objawi w przyszłości? Ktokolwiek to będzie, oby w swej

przywódczej roli nie potrzebował już miecza, oby naród jego już więcej nie krwa-
wił! Duch narodu polskiego już dość bywał hartowany w okrucieństwach dziejów.
Niechby więc obecnie mógł wreszcie kroczyć ku jasnym celom, ku którym kierował
się Król-Duch w Słowackim-Anhellim“ (s. 24, tu i dalej tłum. moje –K-P). Słowa te,
pisane ostatniego grudnia 1937 roku, kiedy Černý oddawał swój przekład do druku,
wymusiły sobie w styczniu roku 1939, a więc już po aneksji Czechosłowacji, pełen
rozpaczy dopisek aktualizujący: „Niestety, nim przekład *Króla Ducha* mógł być wy-
dany, duch *naszego* narodu musiał się patrzeć na to, jak na tenże naród spada nowy
okres cierpienia i grozy „*Kiedy narody całe staną zdrajne / I będą patrzeć gdzieś
z gór – czy upadną*”. W przekładzie czeskim Černego ekspresja tego zakończenia 45.
oktawy, pieśni 1., Rapsodu IV została wzmocniona poprzez dwukrotne wprowadzenie
do niej motywu krzyża: „*Kdy celé národy zřít budou zrádné / z hor kdesi na mne,
zda ten s křížem padne*”. Tym ruchem pióra tłumacz wpisał nie tylko recepcję arcy-
dzieł, ale i najbardziej aktualną historię Czech i Polski w wątek dziejów Króla Ducha
identyfikując symbolikę historyczną polskiego mesjanizmu z symboliką czeską. Dwie
kultury spotykały się w tym momencie na gruncie historycznym i to historia właśnie
polskim „symbolom idiomatycznym“ nadała wspólne dla obu narodów znaczenie.

Adolf Černý zmarł 27 grudnia 1952 r w Pradze.

Literatura

- Bartoš, Otakar: *Zamyšlení nad A. Č.*, „Slovanský přehled“ 1954; tenże: *Adolf Černý jako pře-
kladatel* in: Sborník slavistických prací věnovaných IV mezinárodnímu sjezdu slavistů
v Moskvě. Praha 1958, s. 101–109; tenże: *Adolf Černý, pěstitel česko-polské vzájemnosti
(mszpis pracy doktorskiej)* Praha 1959; tenże: *Vztah českých polonofilů k Rusku*, Bulletin
Ústavu ruského jazyka a literatury I, 1963, s. 53–60; tenże: *Černého Slovanský přehled
a Feldmanova Krytyka* in: *Padesát let polonistiky na univerzitě Karlově v Praze*. Praha
1977, s. 83–95;
- Bešta, Theodor: *Z nieznanych listów Jana Baudouina de Courtenay do Adolfa Černego*. Wstęp
in: *Listy J. B. de C. do A. C.*. Opracował T. Bešta, Wrocław 1972, s. 7–30;
- Bylina, Stanisław, Jaroszewicz-Kleindienst, Barbara, Mađany, Edward, Russocka, Jadwiga: *Sto-
sunki literackie polsko-czeskie i polsko-słowackie 1890–1930*. Pod red. Jerzego Ślizińskiego,
Ossolineum, Wrocław 1978, strony wg indeksu;
- Grabowski, Tadeusz: A. Č., „Życie Słowiańskie“ 1947, R 2, s. 169–173; tenże: *Doctori honoris
causa –Adopho Černý*, „Przegląd Zachodni“ R 4, 1948, s. 275–279; tenże: A. C. – *Jan Roky-
ta (1864–1952)* in: Sborník v čest na akademik Alex. Teodorov-Balan, Sofija 1955;
- Kardyni-Pelikánová, Krystyna: *Twórczość Słowackiego w czeskich ujęciach krytyczno- i histo-
rycznoliterackich*, in: taż: *Uwiedzeni przez polską literaturę. Czeska polonistyka literacka*,
Warszawa 2003;
- Kudělka, Milan, Šimeček, Zdeněk a kolektiv: *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře
slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*. Praha 1972, s. 75–77;
- k. [Korzenny Jan]: *Zasłużony polonofil A.C.*, „Zwrot“ R 16, 1969, s.13–14;
- Loreth-Heintsch, Janina: *Listy A. C. do Wilhelma Feldmana*, „Ze Skarbca Kultury“ R 14, 1962,
s. 105–117;
- ll [Ludmila Lantová]: A. Č. in: *Lexikon české literatury*. Praha 1985, t. 1 A-G, s.449–451;
- Śliziński, Jerzy: *Z korespondencji Jana Kasprowicza z Czechami i Słowakami*, „Przegląd Hu-
manistyczny“ R 8, 1964, s. 133–141;
- Tichý, František: *Dílo a osobnost A.Č.* in: *Sborník k šedesátým narozeninám A. Č.* Uspořádali
Antonín Frinta a František Tichý. Praha 1925, s. 31–49.

JULIUS DOLANSKÝ

(1903–1975)

Julius Dolanský, pseud. J. Dolský, J.D., J. Dol., J.H., jhd., jhch., J. Hch., J. H-ch. – był historykiem literatury, slawistą, bohemistą, rusycystą, polonistą, znawcą literatur południowosłowiańskich, komparatystą, krytykiem literackim i publicystą. Jego nazwisko rodowe (które nosił do r. 1945) brzmiało: Heidenreich. W tymże 1945 roku przyjął nazwisko Dolanský. Podpisywał się też czasem Heidenreich-Dolanský lub Dolanský-Heidenreich. Urodził się 23 II 1903 r. w miejscowości Všetuly k. Holešova (Morawy). Do gimnazjum uczęszczał w Strážnicy i Kroměříżu, następnie w latach 1922–1927 studiował na uniwersytecie w Brnie filologię czeską, niemiecką i literatury słowiańskie. Tytuł doktora zyskał w r. 1927 na podstawie polonistyczno-komparatystycznej rozprawy *Vliv Mickiewiczův na českou literaturu předbřeznovou* [*Wpływ Mickiewicza na czeską literaturę przed rewolucją marcową 1848 r.*]. W latach 1928–1930 studiował jako stypendysta języki i literatury południowosłowiańskie w Belgradzie, Zagrzebiu i Lublanie. W r. 1933 habilitował się w zakresie historii porównawczej literatur słowiańskich na uniwersytecie Karola w Pradze, z uczelnią tą był następnie związany jako tzw. „docent prywatny“ do r. 1939. Przez kilkanaście lat wykładał jednocześnie język czeski i niemiecki w szkołach średnich Brna i Pragi. Ożenił się z córką pisarza czeskiego, Josefa Holečka (1853–1929), Jeleną. W czasie okupacji był przez krótszy czas więziony. Po wyzwoleniu został w r. 1945 mianowany profesorem zwyczajnym w zakresie literatur i języków jugosłowiańskich. W latach 1952–1963 był dyrektorem Instytutu Słowiańskiego (Slovanský ústav) Czechosłowackiej Akademii Nauk w Pradze, w tymże 1952 r. stał się członkiem korespondentem Czechosłowackiej Akademii Nauk, piastował też kierownicze funkcje w Czechosłowackim Komitecie Slawistów oraz w Międzynarodowym Komitecie Slawistów.

W pracy naukowej Dolanský przenosił swe zainteresowania z problematyki regionalizmu i literatury polskiej ku literaturom południowosłowiańskim, a także ku rusycystyce (której wkrótce na uniwersytecie Karola stał się wybitnym przedstawicielem), ujmując przeważnie badania owych literatur w aspekcie komparatystycznym, przy czym na ogół była to wprawdzie komparatystyka raczej typu starszego, pozytywistycznego, genetycznego, ale docierały do niej i elementy rozwijającego się w Czechach strukturalizmu. Doszukując się i odnotowując wpływ poszczególnych twórców, dzieł czy idei na literaturę lub konkretne utwory pisarzy przede wszystkim czeskich, ale i odwrotnie: śledząc wpływy czeskie i głównie rosyjskie w literaturach np. południowosłowiańskich (por. choćby monografia *Ruské základy srbského realismu*, 1933) z czasem coraz częściej owe wpływy wydobywał z elementów strukturalnych porównywanych dzieł.

Po raz drugi Dolanský usiłował zmienić metodologię swych badań komparatystycznych po wojnie, kiedy dokonywał przewartościowań badawczych w duchu

marksistowskim (wysiłki te przejawiały się np. już w jego monografii *T.G. Masaryk a ruská literatura*, 1948). W dalszej twórczości naukowej czeski badacz łączył bezkonfliktowo swe początkowe stanowisko genetyczne z komparatystyką typologiczną oraz z metodologią marksistowską, domagającą się przecież poszukiwania dla zaobserwowanych, bliskich sobie zjawisk literackich nie tylko (choć przede wszystkim) genezy i uwarunkowań klasowych i gospodarczych, lecz i ogólnospołecznych oraz kulturowych. I tu jednak nie zapominał o swej przygodzie ze strukturalizmem, koncentrując często swą uwagę na zbliżonych środkach wyrazu, które wykrywał w porównywanych dziełach.

Dolanský rozwijał też bogatą czynność edytorską (m. in. w latach 1936–1937 redagował serię „Polská knihovna“) i krytycznoliteracką. Publikacje swoje zamieszczał w licznych czeskich i zagranicznych pismach naukowych, ale i codziennych, będąc np. stałym krytykiem popularnych w Czechach „Lidových novin“. W owych znanych i opiniotwórczych „Lidovkách“, jak pismo nazywano, zamieścił m. in. obszerną recenzję czeskiego przekładu utworu R. Jaworskiego *Wesele hrabiego Orgaza*, uznając groteskową powieść polskiego autora za wprowadzenie do czeskiego procesu literackiego prozy surrealistycznej, co zresztą nie było według Heidenreicha tytułem do sławy ani dla autora, ani dla czeskiej literatury¹.

Pierwsza publikacja książkowa czeskiego badacza – *Vliv Mickiewiczův na českou literaturu předbrěznovou*, Praha 1930, choć nie stała się rewelacją, została przyjęta przychylnie (m. in. przez M. Szyjkowskiego, którego Dolanský – występujący wówczas jako Heidenreich – w badaniach nad recepcją wielkich romantyków polskich w Czechach poniekąd wyprzedził).

Dla powyższej pracy, pisanej pod kierunkiem m. in. profesorów A. Nováka i J. Horáka, punktem wyjścia stało się studium *Mickiewicz a Čechy*² pióra znanego sławisty i komparatysty, J. Máchala (1855–1939), które Heidenreich pod wieloma względami starał się uzupełnić i uściślić. We wstępie podkreślił, iż książkę swoją pisał dla uczczenia setnej rocznicy przybycia Mickiewicza do Pragi. W tymże wstępie deklarował swą metodologię zaznaczając, iż bardziej niż śledzenie wpływu interesują go warunki kulturowe i literackie, które wpływ ów umożliwiły, główną uwagę zaś pragnął kierować na sposób przejścia inspiracji obcych, sposób inkorporowania ich do czeskiego utworu.

W tych ostatnich słowach dosłuchać się można echa dość głośnych już wówczas zastrzeżeń, wysuwanych przez praskich strukturalistów wobec tzw. „wpływołogii“. Mimo tych deklaracji konfrontacje utworów Mickiewicza z odpowiednimi utworami czeskimi sprowadzały się jednak w książce przede wszystkim do wytropienia zgodnych lub bliskich motywów, związków frazeologicznych, rzadziej – obrazów poetyckich czy wielkich figur semantycznych (np. postaci) w porównywanych utworach.

1 J. Hch: *Polský surrealistický román v češtině*, „Lidové noviny“ 1930, nr 417, s. 7. Więcej na ten temat por. Kardyni-Pelikánová Krystyna, „Wesele hrabiego Orgaza“ *Romana Jaworskiego w świetle czeskich dążeń do stworzenia prozy awangardowej* in: taż, *Czesko-polskie spotkania literackie. Komparatystyka. Genologia. Przekład*, Brno 2000, s. 67–83.

2 Druk in: *Český časopis historický*, 1898.

Badania Heidenreicha obejmują okres od twórczości poetyckiej pierwszego pokolenia tzw. „budzicieli ducha narodowego“ (J. Jungmann, A. J. Puchmajer) przez pokolenie J. Kollára, P. J. Šafaříka, F. Palackiego, F. L. Čelakovskiego, przez K. H. Máchę i jego mniej znanych i mniej zdolnych rówieśników – po K. J. Erbena i jego współczesnych. Szerzej pracę tę omówiliśmy w studium poświęconym Mickiewiczowi³.

Z okazji setnej rocznicy powstania styczniowego badacz, który już wówczas zajmował się literaturą polską raczej okazjonalnie, napisał rozprawkę *Echa polskiego powstania styczniowego w literaturze czeskiej*⁴.

W ostatniej dekadzie życia Dolanský zwrócił swe zainteresowania w kierunku twórczości Słowackiego badając związki twórczości K. H. Máchy i K. J. Erbena z dziełami polskiego poety. Tak powstały dwa studia porównawcze: *Juliusz Słowacki a Karel Hynek Mácha*⁵ oraz *Erben a Słowacki*⁶. Dokładniej informujemy o nich w rozdziale poświęconym recepcji Słowackiego w Czechach w książce *Uwiedzeni przez polską literaturę*. Dolanský był również autorem wydanej w języku czeskim i polskim broszury przeglądowej *Tisíc let našich styků s Polskem*, Praha 1949, *Tysiąc lat naszych stosunków z Polską*, Praha 1950.

Julius Dolanský zmarł w Pradze 24 kwietnia 1975 roku.

Literatura

- Krejčí, Karel: *Vědecké dílo J. D.*, Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury, 1963, s. 1–12;
 Krejčí, Karel, „Věstník ČSAV“ 1975;
 Krejčí, Karel, „Slavia“ 1976, s. 103–106;
 Kudělka, Milan, Šimeček, Zdeněk, *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*, Praha 1972, s. 90–94;
 Mh [Miroslav Heřman], *Julius Dolanský*, Slovník českých spisovatelů, Praha 1964, s. 79–80;
Slovanská filologie na Universitě Karlově, Praha 1963, głównie s. 79–110, 169–182, 285–291, 320;
 vk [Viktor Kudělka], *Julius Dolanský*, Lexikon české literatury t. I A-G, 1985, s. 575–578 (tam pełna bibliografia prac D-go);
 Wagner, M., *Literárněvědné dílo prof. J. D.*, „Československá rusistika“ 1963;
 Wollman, Slavomír, „Česká literatura“ 1976, s. 95–96.

3 Kardyni-Pelikánová, Krystyna, *Uwiedzeni przez polską literaturę. Czeska polonistyka literacka*, Warszawa 2003.

4 „Pamiętnik Literacki“ 1965, z. 4, s. 391–409.

5 W zbiorze: *Literatura – komparatystyka – folklor. Księga pośw. Julianowi Krzyżanowskiemu*, Warszawa 1968, s. 362–372.

6 „Česká literatura“ 1971, nr 3–4, s. 233–247.

J I Ř Í H O R Á K
(1 8 8 4 – 1 9 7 5)

Jiří Horák, pseud. Jur Horák, J.H., jh, slawista, komparatysta, przede wszystkim jednak etnograf i folklorysta, urodził się 4 XII 1884 r. w Benešovie w środkowych Czechach. Do gimnazjum uczęszczał w Pradze (matura w 1902). W l. 1902–1906 studiował slawistykę i germanistykę na Uniwersytecie Karola w Pradze. Był uczniem J. Polívki (1858–1933) i J. Máchala (1855–1939). Doktorat otrzymał w r. 1916 broniąc rozprawki *Tři čeští spisovatelé v Haliči*. W tymże roku ogłosił studium *Ryszard W. Berwiński. Příspěvek k dějinám polského národopisu*. W l. 1906–1919 uczył w szkołach średnich w Pradze. W r. 1919 habilitował się w zakresie literatur porównawczych i folkloru słowiańskiego przedstawiając dwie rozprawy: *Slovanské vlivy v literatuře české* oraz *Ukrajinské látky v literatuře české do r. 1874*. Na ich podstawie otrzymał tytuł i etat docenta literatur porównawczych w Uniwersytecie Karola, gdzie pracował w latach 1919–1922. W roku 1922 został mianowany profesorem nadzwyczajnym na Uniwersytecie Masaryka w Brnie, gdzie przebywał do r. 1926, następnie powrócił do Pragi i tam w latach 1927–1953 wykładał w Uniwersytecie Karola otrzymawszy tytuł profesora zwyczajnego. Od r. 1932 stał na czele Seminarium Filologii Słowiańskiej, piastował również kierownicze stanowiska w różnych stowarzyszeniach etnograficznych. W czasie okupacji nazistowskiej kierował Państwowym Instytutem Pieśni Ludowej. W latach 1944–1945 był więziony. Po wyzwoleniu został mianowany ambasadorem Czechosłowacji w ZSRR, którą to funkcję pełnił do przewrotu komunistycznego (1945–1948), następnie związał się z Czechosłowacką Akademią Nauk jako pracownik naukowy. Tu piastował kierownicze stanowiska w Instytucie Etnografii i Folklorystyki. W r. 1956 otrzymał tytuł akademika ČSAV.

Zainteresowania slawistyczne obudził w Horáku T. G. Masaryk, do którego prac (zwłaszcza zaś do koncepcji „realizmu etycznego“, właściwego – według późniejszego prezydenta Czechosłowacji – duchowi czeskiemu i słowiańskiemu w ogóle) Horák odwoływał się w wielu swych pracach naukowych. Następnie pod wpływem etnografa i slawisty J. Polívki oraz dalszych studiów zainteresowania te przerodziły się w głęboką wiedzę etnograficzną i historycznoliteracką.

Szczegółową znajomość faktów literackich, dokładne wniknięcie w podjętą problematykę czesko-polskich związków kulturalnych wykazał już w swej pracy doktorskiej *Tři čeští spisovatelé v Haliči. Kapitola z dějin českého národopisu*⁷. Nieduża objętościowo rozprawa doktorska poświęcona jest działalności informacyjno-literackiej trzech urzędników austriackich pracujących we Lwowie, ale śledzących z uwagą polskie i ukraińskie życie literackie i referujących o tym w czeskich pismach. Ludźmi tymi byli: ożeniony

7 Druk w: „Národopisný věstník československý“ 1915, s. 101–156; wszystkie prace polonistyczne Horáka znalazły się w wydaniu zbiorowym jego historycznoliterackiej twórczości naukowej, zebranej w opasłym tomie: *Z dějin literatur slovanských*, Praha 1948.

z Polką, Honoratą z Wiśniowskich, Karel Vladislav Zap, Ludvík Ritter z Rittersbergu oraz Václav Dunder. Działanie ich było działaniem pionierskim, bowiem do czasu ich wystąpień o rozwoju literatury w tej części Polski oraz o stosunkach polsko-ukraińskich, jak zauważa badacz, wiedzano w Czechach niewiele. Wymienioną trójkę poprzedził jedynie nielicznymi informacjami i przekładami poetów galicyjskich Jan Pravoslav Koubek (1805–1854), który w latach 1830–1836 przebywał w Galicji, pracując jako nauczyciel w domach szlacheckich i w gimnazjum lwowskim. Praca Horáka o działalności publicystycznej i twórczości własnej trzech czeskich urzędników wciąż jeszcze ma swoją wartość ze względu na dość bogatą dokumentację materiałową. Badacz nie tylko informował w niej o treści wysyłanych do Czech przez owych korespondentów artykułów, ale starał się także wysledzić polskie źródła, z których Czesi czerpali, zreferować polemiki, jakie czasem wokół ich prac powstawały, odnotować ich dalsze oddziaływanie na przykład na krąg czytelników niemieckich (niektóre z owych korespondencji były tłumaczone i zamieszczane także w czeskich pismach niemieckojęzycznych). Horákowi udało się ukazać, jak np. w działalności krytycznoliterackiej Zapa odzwierciedliło się bogate życie literackie Lwowa, zauważył również, że to właśnie owi skromni urzędnicy, idąc śladami twórców polskich, wprowadzili do nieśmiało rozwijającej się literatury czeskiej nowe gatunki literackie, takie jak ukraińsko-polska *duma*, polska *gawęda* oraz niezwykle wówczas w Polsce – i nie tylko w Polsce, bo i na Zachodzie, i w Rosji – popularny *szkiec fizjologiczny* (Horák wszakże tej nazwy gatunkowej nie używa, określając tego typu utwory jako obrazki rodzajowe i niesłusznie zarzucając im brak pogłębienia psychologicznego). Gatunki te trafiły do Czech po raz pierwszy w tomach zawierających przekłady z języka polskiego oraz prace własne i wydawanych przez K. V. Zapa pod nazwą *Zrcadlo života ve východní Evropie* (t. I-II 1843, t. 3 zatytułowany *Cesty a procházky po haličské zemi* wyszedł w 1844 r).

Przebywający w Galicji twórcy czescy, nastawieni głównie na badania etnograficzne (zbieractwo pieśni, podań, przysłów ludowych), natrafiali w swych kontaktach z ludem ukraińskim na ślady konfliktu ukraińsko-polskiego, o którym też dość dokładnie (i krytycznie wobec Polaków) informowali, co z kolei czasem prowadziło do polsko-czeskich polemik, znów odnotowanych z uwagą i dużą dokładnością przez badacza.

Potrójny cel prowadzonych przez nich prac: ukazanie galicyjskich stosunków społecznych, narodowych i literackich, przejął następnie za przykładem wyżej wymienionych korespondentów czeskiej prasy – Karel Havlíček. To dzięki Zapowi, Ritterowi i Dunderowi, według Horáka, czeska literatura przekładowa nasycona została w latach 1837–1857 ogromną ilością polskiej beletrystyki, zaś wraz z dziełami polskiej „szkoły ukraińskiej” wniknął do Czech obfity prąd tematów małopolskich. Zaćmiły one nawet utwory Szewczenki, który w Czechach doczekał się uznania znacznie później, na razie bowiem zapanowała tam moda, jak zauważa autor rozprawy, na typ Kozaka stworzonego przez polską literaturę i narzuconego czeskiej wyobraźni dzięki działalności dziennikarskiej owych czeskich korespondentów z Galicji.

Pozostałe, dotyczące literatury polskiej studia Horáka noszą charakter komparatystyczny, reprezentując komparatystykę w swej istocie genetyczną o pozytywistycznej proveniencji, zawsze jednak są one doskonale materiałowo udokumentowane.

Grupę tę otwiera studium *Jan Kochanowski v české literatuře*⁸. Badanie recepcji jest dla Horáka przede wszystkim badaniem zrozumienia, akceptacji i wpływu dzieła czy całej twórczości pisarza na innych twórców, dlatego też jego prace o pogłosie twórczości polskich pisarzy w czeskiej literaturze nie stawały się jakąś zlekka tylko komentowaną bibliografią przekładów i wzmianek. Recepcja twórczości Kochanowskiego w Czechach odzwierciedla według Horáka różnice zachodzące między Czechami a Polską w ogóle. Autor prezentuje Czechy jako „klasyczny kraj reformacji“, w którym problematyka religijna w dobie renesansu wciąż jeszcze odgrywała niezmiernie ważną rolę. Swoistym odpowiednikiem Kochanowskiego mógłby być, według badacza, z uwagi na rangę talentu – Jan Blahoslav (1523–1571), zwłaszcza jako tłumacz psalmów i pieśni religijnych. Kochanowski jednakże przewyższał go wartościami estetycznymi swej poezji, utworom Czecha bowiem brak piękna, warunkowanego związkami z kulturą antyczną, brak pełnego godności indywidualizmu, brak humoru, żywiołowej radości życia i kultu formy, które cechują twórczość polskiego poety. Poezja polska osiągnęła wówczas, konstatuje Horák, poziom renesansu francuskiego, wybiegając przed literaturę niemiecką i wykazując wyraźne związki z literaturami romańskimi, podczas gdy ówczesna czeska literatura faworyzowała głównie prozę i dzieła religijne. Stąd badacz wyprowadza wniosek o niemożności oddziaływania Kochanowskiego na Czechy w w. XVI i XVII, mimo prób tłumaczeń jego utworów (Paprocki), niedorównujących zresztą językowo oryginałom.

Czeską recepcję uwzględniającą ducha i piękno estetyczne poezji Kochanowskiego zapoczątkować miał dopiero Jan Amos Komenský przekładem pieśni *Czego chcesz od nas, Panie?* Dalsze dzieje tej recepcji – to już wiek XIX, kiedy to Czesi zaznajamiali się z niektórymi fragmentami *Trenów*, dostają wybór utworów Kochanowskiego w wydanej przez F. Vymazala antologii *Slovanská poezije* (1878), dostają nowe przekłady *Trenów* autorstwa E. Chalupnego. Wiele informacji o polskim poecie renesansowym – przypomina badacz – przyniósł też „Slovanský sborník“ (zwłaszcza w jubileuszowym 1884 r.). O Kochanowskim informował następnie w studium historyczno-literackim Josef Svítíl⁹, spod którego pióra wychodzą również przekłady *Trenów* i *Fraszek*. Solidne wiadomości o poecie przyniosły też *Slovanské literatury* J. Máchala (1922). Mimo tej bogatej już, jak widać z zaprezentowanego przez autora przeglądu, znajomości poezji Kochanowskiego o rzeczywistym oddziaływaniu jego dzieł na Czechów można według czeskiego badacza mówić tylko w odniesieniu do *Hymnu do Boga*, który to fakt ma dokumentować ulubioną tezę Horáka, iż jedynie uczucia religijne, właściwe psychice słowiańskiej, zdolne są związać Czechów i Polaków, których dzieli kultura – i to jest jego dalsza, często powtarzana teza – wyrosła nie tyle z podziału Słowiańszczyzny na części *Slavia romana* i *Slavia orthodoxa* (jak się często pisało i pisze w pracach polskich), co z odmiennej w Czechach i w Polsce stratyfikacji społecznej.

8 Jego polska wersja wyszła w Pamiętniku Zjazdu Naukowego im. Jana Kochanowskiego w Krakowie 8 i 9 czerwca 1930, Kraków 1931, s. 337–358.

9 „Vlast“ 1915–16.

Wzajemnym stosunkom polsko-czeskim, a szczególnie recepcji dzieła K. H. Máchy poświęcona jest znaczna część artykułu *K. H. Mácha v literaturách slovanských*¹⁰, obejmująca wypowiedzi polskie o poecie czeskim poczynając od Edmunda Chojeckiego (*Czechja i Czechowie*, 1847) – po monografię Mariana Zdziechowskiego *Karol Hynek Mácha i bajronizm czeski*, 1893. Podobny charakter przeglądu, w zasadzie faktograficznego, recepcji dzieła nosi okolicznościowy artykuł *Pan Tadeusz v literaturách slovanských*¹¹. Badacz nakreślił w nim tło powstania utworu, będącego „zwycięstwem ducha nad ciężarem ziemskich kłopotów“ [tu i dalej tłumaczenie moje – K.K.-P.]. Widział w nim dzieło, które „przynosiło wiarę w zdobycie niepodległości, nadzieję, iż ojczyznę czeka wielka przyszłość, miłość, obejmującą wszystkie warstwy narodu i łączącą je w jedną całość“. Przypomniawszy też dzieje przeradzania się poematu w odbiorze polskim w epopeę narodową oraz określił pozycję, jaką utwór zyskał sobie wśród największych dzieł świata. Omawiając recepcję rosyjską porównał – wyprzedzając w tym Krejčego – dzieło Mickiewicza z *Eugeniuszem Onieginem* widząc w obydwu próbę przezwyciężenia tytanizmu romantycznego. W dalszym zestawieniu arcyepoematu Mickiewicza z *Wojną i pokojem* Tołstoja wydobyl z w obu dzieł (wielkość przez siebie przywoływany i śledzony w literaturach słowiańskich) rys realizmu etycznego, mający się przejawiać w historiozofii obu utworów. Studium Horáka zawiera dość szczegółowe przedstawienie czeskich dążeń do pełnego przyswojenia sobie polskiego arcydzieła, których zwieńczeniem było, doskonałe w swym czasie, tłumaczenie E. Krásnohorskéj (1882). Recepcja czeska, jak sądzi autor rozprawy, przez wiele dziesiątków lat odkrywała w *Panu Tadeuszu* analogie do ideałów „budzielińskich“, odczytując poemat przede wszystkim jako zachętę do pracy dla dobra wspólnego.

Odpryskiem pracy nad recepcją Dostojewskiego w Czechach (por. artykuły *Masaryk a Dostojevskij* oraz *Bratři Karamazovi* oba z r. 1930) jest artykuł *Przybyszewskiego „Satans Kinder“ a Dostojevskij*¹². Puktem wyjścia dla rozprawki stało się wyznanie Przybyszewskiego, iż czytając wielkiego Rosjanina czuł własną bliskość duchową z jego dziełem. Horák, który dostrzega fakt czerpania przez obu pisarzy materiału do swych dzieł „z ponurego świata przestępstw, szaleństw, tytanicznego oporu i psychopatologii“, stara się jednakże wydobyć nie tylko podobieństwa, zachodzące między utworami takimi jak *Biesy* i *Satans Kinder*, ale i zasadnicze różnice: Dostojewski był w oczach Horáka myślicielem religijnym, troszczącym się głęboko o to, co powstanie po rozpadzie społeczeństw, był człowiekiem wierzącym, iż prawda Chrystusa zwycięży i zbawi ludzkość. Przybyszewski, choć zaczerpnął z twórczości Rosjanina wiele motywów czy rysów psychicznych dla kreowanych postaci, poddał się w dobie pisania *Dzieci Szatana* „ekstremalnemu dekadentyzmowi“ wahając się między „fizjologiczną psychologią“ a „perwersyjnym satanizmem“. Jednocześnie

10 „Časopis pro moderní filologii“, 1936, s. 305–327.

11 Wyszedł w specjalnym, redagowanym przez J. Horáka zbiorze, wydanym przez Instytut Słowiański w Pradze z okazji setnej rocznicy publikacji arcydzieła polskiego poety: *Adamu Mickiewiczovi 1834–1934*, Praha 1934; artykuł Horáka na s. 22–43.

12 Ukazał się w piśmie „Rozprawy Aventina“ 1930–31, s. 457–469.

jednak przyjmując inspiracje *Biesów* wykazał wielki szacunek wobec Dostojewskiego, mimo, iż ten ostatni był Polakom niechętny. Czyn ten oceniony został przez badacza jako przejaw wielkoduszności i wysokiej kultury polskiego twórcy.

Bardzo dużo drobnych szkiców czy wtrąceń komparatystycznych, świadczących jednakże o dogłębnym poznaniu przez Horáka zarówno polskiej literatury, jak i najnowszych polskich prac historycznoliterackich, odnajdujemy w wielu jego studiach etnograficznych (stanowiących centrum jego działalności badawczej) oraz historycznoliterackich czy komparatystycznych. Tak dzieje się np. w skromnie określonych jako „przyczynki porównawcze“ pracach zebranych pod ogólnym tytułem *Prameny a ohlasy*¹³, gdzie znajdujemy cztery szkice związane z literaturą polską: *Erbenův „Zlatý kolovrat“ a Chodžkova báseň*, „Maliny“, *Chodžkova balada*, „Wasilek“, „Marmur na glinie, glina na marmurach“, *Anglický příbuzný pana Zagłoby*. Horák prowadził badania nad balladami słowiańskimi, rozróżniał w nich wątki interetniczne, lokalne oraz interetniczne wątki słowiańskie. Był autorem studium o polskiej balladzie Pani pana zabiła (Horák, J. : *Ze studií o lidových baladách slovanských. Polská balada: Pani pana zabiła*, „Narodopisný věstník československý, XXXI 1950).

Jiří Horák interesował się również – co u etnografa oczywiste – czeską prozą o tematyce wiejskiej¹⁴, napisał też w 1930 r. obszerny medalion poświęcony pisarzowi Josefowi Holečkovi (1853–1929¹⁵), autorowi cyklu powieściowego o środowisku chłopskim *Naši*. Holeček otwarcie demonstrował swoje rusofilstwo, krytycznie też nastawiony był nie tylko wobec powstania 1863 r. (w opowiadaniu *Rus a Polák*), ale i z gruntu fałszywie oceniał polski mesjanizm, dostrzegając w wallenrodyzmie, rozumianym jako pochwała zdrady, polski rys narodowy (*nota bene* to chyba stąd pogląd ten przejął również Masaryk, z czym z kolei polemizował Marian Szykowski w niewydanej monografii o Mickiewiczu). Horák nie przemilcza tych spraw, ale z poglądami Holečka polemizuje, objaśniając samo zjawisko wallenrodyzmu, zgodnie z intencją Mickiewicza, jako konieczność, jako skrzywienie charakteru w wyniku podboju kraju i ucisku narodowego, za które to skrzywienie zresztą bohater ponosi z własnej woli i ręki karę. Cierpienie Wallenroda ukazuje, przypomina czeski badacz, że każdy gwałt na narodzie jest przestępstwem, ponieważ łamie charaktery zmuszając ludzi do udawania.

W samej rozprawie nieco miejsca Horák poświęcił *Chłopom* Reymonta porównując tetralogię ze wspomnianym dziełem *Naši* czeskiego autora. Porównanie wypadło na niekorzyść polskiego pisarza, badacz bowiem w czeskiej powieści dopatrywał się szczytowego osiągnięcia czeskiej prozy o tematyce wiejskiej, syntezy, jak się wyraził, „filozofii chłopstwa“. Reymonta natomiast ganił za zbyt uleganie wpływowi Zoli, za determinizm, za czynienie z chłopa polskiego produktu ziemi i środowiska również w sensie duchowym, bowiem dusze bohaterów Reymontowskich podległe mają

13 Wychodziły w różnych pismach naukowych w latach 1915–1939; w zbiorze Horáka *Z dějin literatur slovanských*, 1948, s. 382–418.

14 Por. studium *Z dějin naši vesnické povídky a románu*, 1942, przedruk in: *Z dějin literatur slovanských*, j. w.

15 j. w.

być ponoć – bez zastrzeżeń i przede wszystkim – przyrodzie. Ujęcie takie zamknąć miało drogę polskiemu pisarzowi do jakiegokolwiek pogłębionej psychologii. Horák dostrzegł wprawdzie Reymontowską umiejętność kompozycji, ale artyzmu *Chłopów* nie starał się zgłębić, nie zauważył zupełnie, iż filozofia wyrażona tu została nie poprzez dyskurs (co tak fałszuje obraz wsi i utrudnia odbiór *Naszych*), lecz właśnie poprzez kształt artystyczny, jak to pięknie, choć znacznie później udowodnił Kazimierz Wyka.

W swej ocenie czeski badacz uległ też wyraźnie młodopolskim wypowiedziom krytycznym na temat polskiej epopei chłopskiej, owym często powtarzanym sformułowaniom o żywiołowym zapisie rzeczywistości przez polskiego pisarza. Poszukując idylliczności i normatywności, do których przyzwyczaiła go czeska proza wiejska, nie zrozumiał eposu Reymontowskiego, był nieczyły na jego piękno.

Trzeba jednak podziwiać, z jaką swobodą Horák poruszał się po dużych obszarach literatury polskiej od Kochanowskiego po własną współczesność, jak dokładnie starał się poznać aktualne opinie polskiego literaturoznawstwa czy polskiej krytyki, dotyczące twórcy czy dzieła, o którym pisać zamierzał. Literaturę polską przełomu wieków poznał zresztą dogłębnie tłumacząc pracę Wilhelma Feldmana *Současná literatura polská*, 1936.

Jiří Horák zmarł w Pradze 14 sierpnia 1975 r.

Literatura:

- Dolanský, J.: *J. H.*, in: *Slovanská filologie na universitě Karlově*, 1963 s. 327–328.
- Kardyni-Pelikánová, K.: *Twórczość Władysława Stanisława Reymonta w lekturze Franka Wollmana, Jiřego Horáka i Karla Krejčego* w zbiorze: *Władysław Stanisław Reymont. Tradice-současnost-recepce*, Ostrava 2001, s. 155–168.
- Kardyni-Pelikánová, K.: *Horák Jiří*, w: *Słownik badaczy literatury polskiej*, pod red. J. Star-nawskiego, t. VII, Łódź 2005, s. 69–70.
- Krejčí, K.: „Slavia“ 1976, s. 106; r [R. Chmel]: „Světová literatura“ 1976, s. 125.
- Kudělka, M., Šimeček, Z.: *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760*, 1972 s. 160–162.
- r [R. Chmel]: „Světová literatura“ 1976, s. 125.
- Racek, J.: *Jiří Horák. Jubilejní úvaha*, „Československá etnografie“ VII 1959, s. 331–347.
- Robek, A., Petr, J., Urban, Z.: *H. J., život a dílo*, 1975 (tam pełna bibliografia prac H-a).
- Robek, A.: *Věstník ČSAV* 1975, s. 335 oraz „Česká literatura“ 1976 nr 1.
- Sirovátka, O.: *Wkład Jiřego Horáka do badań nad słowiańską pieśnią ludową*, w zbiorze: *Studia o literaturze i folklorze Słowian*, Warszawa 1991.
- Sirovátka, O.: *Srovnávací studium lidové balady v díle J. H.*, „Národopisné aktuality“ XII 1975, s. 23–30.
- Urban, Z.: *Akademik J. H. a Polsko*, Biuletyn Historyków Literatur Zachodniosłowiańskich, 1975, s. 116.
- Vk [Kudělka, V.]: *J. H.*, in: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, Praha 1993, díl 2/I, H-L, s. 970–972.

JOSEF HRABÁK

(1912 – 1987)

Josef Hrabák, pseud. Ab, -ab-, C, CD, Dr.J., e, f, fr, Hk, J.K., J. H-k, L, od, rd, bohemista, historyk i teoretyk literatury, zajmował się historią staroczeskiej, ale i współczesnej literatury, teorią wiersza, poetyką, szczególnie poetyką powieści, także teorią literatury dla ludu oraz literatury popularnej, zwłaszcza powieścią detektywistyczną, komparatystyką, krytyką literacką, teorią i praktyką edytorstwa. Urodził się w Brnie 3 XII 1912 roku. Rodzicami jego byli: Josef Hrabák, urzędnik dyrekcji Wojewódzkiego Urzędu Skarbowego, i Maria, z domu Bednářová. Do szkół uczęszczał również w metropolii Moraw, gdzie po ukończeniu gimnazjum realnego złożył egzamin dojrzałości w 1931 r. Studiował w uniwersytecie brneńskim (1931–1935) bohemistykę i romanistykę, słuchając wykładów Bohuslava Havránka, Romana Jakobsona, Arna Nováka, Franka Wollmana. Doktorat obronił w 1937 r. przedstawivszy dysertację *Staropolský verš ve srovnání se staročeským*. Przez kilka lat uczył w szkołach średnich w Brneńskim. W r. 1938 ożenił się z prawniczką, Ludmilą Radimską, córką Jaroslava Rypáčka (1889–1946), który zmienił nazwisko na Radimský. Zarówno ojciec jak i stryjek Ludmili, Karel Václav Rypáček, tłumaczyli dzieła literatury polskiej (Orzeszkowej, Sieroszewskiego, Zapolskiej i in.); ojciec publikował pod pseudonimem Jaroslav Rozvoda, stryj, publikujący pod własnym nazwiskiem, był autorem pierwszego czeskiego przekładu *Chłopów* Reymonta (dokonanego za zgodą pisarza i ogłoszonego w 1920 roku). Córka Hrabáka, Marie Krčmová, (*1940), która mi powyższych, dotyczących rodziny wiadomości łaskawie udzieliła, jest profesorem języka czeskiego w uniwersytecie im. Masaryka w Brnie.

Hrabák zaczął publikować już w 1935 r. Dwa lata później został przyjęty do grupującego czeskich strukturalistów Praskiego Kółka Lingwistycznego. Od r. 1945 rozpoczął wykłady na uniwersytecie w Brnie. W r. 1946 habilitował się na podstawie pracy *Smilova škola*, w r. 1948 otrzymał nominację na profesora literatury czeskiej zaś w r. 1956 tzw. „wielki doktorat“ (DrSc.) na podstawie pracy *Studie ze starší české literatury*, a w r. 1965 stał się członkiem-korespondentem Czechosłowackiej Akademii Nauk (ČSAV). Kierował również brneńskim oddziałem Instytutu Literatury Czeskiej i Światowej (ÚČSL ČSAV). Był przewodniczącym Towarzystwa Naukowo-Literackiego przy ČSAV, duże zasługi położył też przy organizowaniu muzealnictwa literackiego. Brał także żywy udział w międzynarodowej współpracy naukowej w dziedzinie sławistyki. Systematycznie śledził i recenzował polskie prace teoretycznoliterackie, zwłaszcza z dziedziny wersologii (np. *Zur Geschichte der tchechisch-polnischen Beziehungen*, „Prager Rundschau“ 1936, s. 394–397; *Z nových polských prací o teorii literatury*, „Slovo a slovesnost“ 1937, s. 250–251; *Nová práce o polském verši*, tamże 1938, s. 48–50; *Ještě několik slov o Alexandru Brücknerovi*, „Lidové noviny“ 1939, nr 320, s. 7 – artykuł polemizujący z poglądami polskiego uczonego na stosunki mię-

dzy staropolską a staroczeską literaturą; *F. Siedlecki, theoretik polského verše*, „List Sdružení Moravských Spisovatelů“ II 1947–1948, nr 5–6, s.130–134; *Neues zur polnischen Literaturwissenschaft und Verslehre*, „Slavische Rundschau 1938, s. 193–197; *M. Dhuska: Prozodia*, „Slavia“ 1950, s. 468–470; *M. Dhuska: Studia z historii i teorii wersyfikacji polskiej*, „Slavia“ 1953, s. 510–515).

Bibliografia działalności naukowej J. Hrabáka jest niezwykle bogata, liczy ponad 1500 pozycji, z tego ok. 30 druków zwartych, szereg prac publikował poza granicami Czech, zwłaszcza w Polsce, Niemczech i byłym Związku Radzieckim. Liczne różnojęzyczne studia badacza wydane zostały w odrębnym tomie nazwanym *Polyglotta* (1971).

Uczony, dla którego punktem wyjścia stał się czeski strukturalizm, w dalszym swym rozwoju naukowym dążył do kompleksowego ujęcia literaturoznawstwa odzrucając (zwłaszcza w okresie powojennym) zarówno czysty formalizm, jak i wulgarny socjologizm i skłaniając się (jak wielu czeskich literaturoznawców), przynajmniej deklaratywnie, ku metodologii marksistowskiego historyzmu, ale i – tu już zdecydowanie – ku integracji różnych dziedzin wiedzy o literaturze.

Hrabák swą działalność naukową rozpoczął od rozpraw wersologicznych, które powstawać zaczęły w czasach, kiedy to rozwijający się w praskim ośrodku naukowym strukturalizm obudził szczególne zainteresowanie kształtem (cz. *tvar*) dzieła literackiego i wykorzystanymi w nim, kształtującymi sensy, środkami wyrazu. Toteż nic dziwnego, że praca doktorska młodego badacza – *Staropolský verš ve srovnání se staročeským* została wydana w Pradze w 1937 r. w serii studiów Praskiego Kółka Lingwistycznego. Patronował jej członek tegoż Kółka, Roman Jakobson, zwłaszcza jako autor słynnej wówczas książki *Základy českého verše* (1926). Publikację rozprawy doktorskiej poprzedził dwumiesięczny naukowy pobyt Hrabáka w Polsce, dzięki któremu mógł on nie tylko uzupełnić wyniki własnych przemyśleń najnowszymi badaniami polskich uczonych, ale także, jak pisze zresztą we wstępie, nawiązać osobiste kontakty z polskimi wersologami i teoretykami literatury. Kontakty te utrzymywał do końca życia, biorąc udział w wielu wspólnych konferencjach i publikacjach. Tak np. często w Polsce cytowane studium Hrabáka *Polski ósmiozgłoskowiec średniowieczny* ukazało się w zbiorze: *Prace ofiarowane Kazimierzowi Wójcickiemu*, 1937, s.111–124; inna praca *Remarques sur les corrélations entre le vers et la prose, surtout sur les soi-disant formes de translation* wyszła w tomie zbiorowym *Poetics – Poetyka – Poetika*, Warszawa 1962, s. 239–248; studium *K české pololidové tvorbě 18. století* w zbiorze *Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej*, Warszawa 1963, s. 346–365; artykuł *Kilka uwag o współczesnej prozie czeskiej o tematyce budownictwa socjalistycznego (przyczynek do zagadnień krystalizacji gatunku)* został opublikowany w „Zagadnieniach Rodzajów Literackich“ 1963, t. IV, z. 1 (10), s. 5–26; *Textologie a pravopis* wyszła w *Księdze pamiątkowej ku czci Konrada Górskiego*, Toruń 1967, s. 427–432, podczas gdy praca *Divergentní tendence ve vývoji českého a polského verše starší doby* – w *Studiach poświęconych stosunkom literackim polsko-czeskim i polsko-słowackim*, Wrocław 1969, s. 7–15, zaś poświęcony czeskiemu poecie Halasowi artykuł *Prolog Halasovy poezie* w „Pamiętniku Słowiańskim“ 22, 1972, s. 19–26.

Hrabák brał również udział w wielu czesko-polskich przedsięwzięciach edytorskich (wydał m. in. wraz z Kazimierzem Budzykiem wspomniane *Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej*, Warszawa-Praga 1963, a w przygotowanym przez niego do druku tomie *Staročeské drama* (1950) znalazł się czeski przekład zaginionego tekstu polskiego *Tragedia żebracza nowouczyniona z 1551 r.*, który następnie został zrekonstruowany w języku polskim i wydany w 1957 r. przez Józefa Magnuszewskiego. Natomiast jako krytyk literacki związany z brneńską gazetą „Rovnost“ nowym przekładom z literatury polskiej poświęcał rzadziej uwagę, pisząc od czasu do czasu okolicznościowe artykułiki np. o Mickiewiczu, Reymonce czy recenzje tłumaczeń utworów Wandy Wasilewskiej, Poli Gojawiczyńskiej, Jerzego Putramenta, Leona Kruczkowskiego (por. *Bibliografię* Jana Veselego).

W swej pierwszej większej pracy wersologicznej – studium porównawczym *Staropolský verš ve srovnání se staročeským* Hrabák usiłował uchwycić różnice w ukształtowanych w oparciu o różne systemy językowe (w tym wypadku czeski i polski) sposobach wierszowania i poprzez ich konfrontację scharakteryzować wersyfikację staropolską. Uzupełnieniem następnej rozprawy badacza *Smilova škola. Rozbor básnické struktury*, Praha 1941 stał się artykuł *Smilova škola a staropolské básnictví*, „Slavia“ 1947, s. 165–171. Kontynuacją uwag o staropolskim i staroczeskim wierszu była broszura *Kapitolky ze srovnávací metriky česko-polské*, Brno 1947, s. 1–24 (będąca nadbitką publikacji *Ročenka 1947 Pedagogické fakulty Masarykovy university v Brně*), w której autor dyskutował z polemicznymi pracami Karela Horálka: *Rozbor verše a staročeský přízvuk* („Slovo a Slovesnost“ 1942) oraz *Studie o slovanském verši* („Sborník filologický“ 1946), przypominając, że owa, w czasie wojny toczona, polemika ze strony Horálka była możliwa tylko dzięki temu, iż adwersarz Hrabáka zamiast określenia „język polski“ używał eufemizmu „materiał językowy z akcentem na przedostatniej sylabie słowa“, co go chroniło przed interwencją cenzury.

Wspomniana polemika dotyczyła zagadnień stabilizacji akcentu, porównania staroczeskiego jambu ze staropolskim daktylem, spraw staroczeskiego wiersza jako wzoru dla wiersza staropolskiego, zestawienia wierszy lirycznych i epicznych w dawnej czeszczyźnie i w dawnej polszczyźnie, wreszcie – problemu czerpania przez twórców w Polsce w jednym i tym samym czasie z dzieł czeskich, które powstały w odległych od siebie epokach (np. wiersz Słoty *O zachowaniu się przy stole* Hrabák wiązał z czeską szkołą poetycką Smila Flaški z Pardubic (zm. 1402), ale wiersz *Legendy o świętym Aleksym* z najstarszą czeską szkołą epicką. Możliwość wykorzystywania w Polsce obu tych wzorów jednocześnie badacz tłumaczył istnieniem tzw. peryferii literackich, na których starsze formy wierszowania mogły się długo utrzymywać). Sprawy korzystania z czeskiego wzoru w *Legendzie o świętym Aleksym* omówił też wcześniej w oddzielnym artykule *Staropolská legenda o sv. Alexiu neměla českou předlohu?* „Slovo a Slovesnost“ 1938, s. 48–50, nawiązującym do pracy Stefana Vrtel-Wierczyńskiego *Staropolska legenda o św. Aleksym na porównawczym tle literatur słowiańskich*.

Do spraw rozwoju staropolskiego i staroczeskiego wiersza powrócił raz jeszcze w studium *Divergentní tendence ve vývoji českého a polského verše starší doby*

w zbiorze: *Studia poświęcone stosunkom literackim polsko-czeskim i polsko-słowackim*, Wrocław 1969, s. 7–15. W pracach tych Hrabák starał się uzasadnić zdanie, iż rozwój polskiego wiersza nie różnił się zdecydowanie od rozwoju wiersza czeskiego (co stanowiło polemikę z dawniejszymi domysłami jego poprzedników), a jeśli takie różnice zachodziły, bywały one, według badacza, wywoływane przez odmienne konteksty oraz funkcje, jakimi różne kształty wiersza obdarzano (tak np. silne obciążenie funkcyjne pieśni w czeskim i polskim środowisku wywołało w XV w. ostrą dyferencjację wiersza śpiewanego i mówionego). Badacz stwierdzał również, iż prozodia nie stanowi czynnika decydującego w rozwoju wiersza. Czynnikiem takim jest natomiast rozwój literatury i panujące w niej różnorodne stosunki. O zmianach wersologicznych decyduje według Hrabáka silnie odczuwana potrzeba dyferencjacji kształtu literackiego, w dalszej kolejności wpływ obcy, poziom kulturalny odbiorców, nacisk szkoły itd.

W XVI w. można już mówić o paralelnym rozwoju wiersza czeskiego i polskiego, wtedy też dochodzi do ostrego przeciwstawienia wiersza o stałej liczbie zgłosek – prozie. Przy tym, jak przypomina uczony, życie literackie w Czechach i w Polsce dość od siebie odbiegało: w środowisku czeskim rozwijał się „używający prozy humanizm uczony“, brak tam natomiast zjawiska kongenialnego dla poezji Kochanowskiego. W związku z tym czeskie życie literackie koncentrowało się na prozie, wiersz zaś był używany przede wszystkim w dramacie. I tu dopiero pojawiała się występująca i w literaturze polskiej dążenie do kształtowania wiersza dłuższego niż tradycyjny ósmiozłoskowiec.

Już w tych studiach w sposób charakterystyczny i dla późniejszej działalności naukowej ich autora aspekty lingwistyczne spletały się z teoretyczno- i historyczno-literackimi. Dzięki swym dalszym pracom wersologicznym (*Úvod do teorie verše*, 1956, *Z problémů českého verše*, 1964, *Studie o českém verši*, 1959, *O charakter českého verše*, 1970), Hrabák stał się czołowym przedstawicielem czeskich badań nad wierszem. W centrum jego zainteresowań nadal stały problemy funkcji i wartości semantycznej wiersza i jego składników, badacz ustalił też w sposób nowy istotę specyfiki czeskiego wiersza poprzez rozróżnienie dwóch jego typów: wiersza sylabicznego (trochej i jamb) oraz daktylicznego, zbliżonego do wiersza czysto tonicznego. Jednocześnie śledząc historycznoliterackie i społeczne uwarunkowania wiersza, usiłował przełamać w czeskiej wersologii jej uprzednio jednostronne, lingwistyczne ujęcia.

Problematyka porównawcza metryki słowiańskiej prowadziła Hrabáka ku innym zagadnieniom komparatystycznym, np. ku badaniom alternacji prądów literackich w dawnych literaturach słowiańskich (por. *Problém střídání literárních směrů v starých slovanských literaturách* in: *Československé přednášky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě*, 1958, s. 229–240). Ten kierunek zainteresowań badawczych Hrabáka znalazł kompleksowe ujęcie teoretyczne w podręczniku *Literární komparatistika*, 1976, w którym autor nakreślił podstawowe rodzaje i stopnie zbieżności tematycznych i formalnych w dziełach literackich, podejmował zagadnienie oryginalności dzieła, sprawy translacji, obecności wątków folklorystycznych w utworach sztuki słownej „wysokiej“, a także związków między literaturą a innymi rodzajami sztuki.

Z kolei studia nad pograniczem wiersza i prozy prowadziły badacza ku bardziej systematycznemu spojrzeniu na poetykę prozy i przemienności jej form. Rekapitulacją prac szczegółowych było dziełko *K morfologii současné české prózy* (1969) oraz książka poświęcona kształtom dzieła literackiego, zatytułowana *Poetika* (1973), a także wielokrotnie wznawiane prace popularyzatorskie typu *Umíte číst poezii a prózu?* (1971). Zainteresowania historią literatury staroczeskiej owocowały redakcją i w znacznej części autorstwem pierwszego tomu akademickiej *Historii literatury české* (*Dějiny české literatury*, t. 1, 1959) oraz wydawaniem licznych podręczników szkolnych.

Zwrócenie uwagi na prozę, zwłaszcza jej najbardziej produktywną formę – powieść – znalazło wyraz w skromnie, lecz wymownie zatytułowanym dziele *Čtení o románu* (1981), w którym słowo „čtení“, oznaczające czytanie, wykład, lekcję, kojarzy się z popularnymi i opisanymi przez Hrabáka jako gatunek literacki „knihami lidového čtení“, odsuwając jakby w cień autorski subiekt i podkreślając rolę odbiorcy, dla którego rzecz została opracowana. I w tej książce badacz dążył do połączenia dwu punktów widzenia: genologicznego i historycznego, pragnął wyłożyć zarys teorii gatunku powieściowego i jego dzieje zarazem. Hrabák pojmuje powieść jako gatunek otwarty, elastyczny, którego definicja oparta na cesze inwariantowej („obszerna narracja epiczna“) mówi niezbyt wiele, wymaga więc uzupełnienia o cechy dalsze, charakterystyczne dla określonej fazy rozwojowej powieści. Stąd też wniosek badacza, iż „powieść można definiować wyłącznie historycznie“ oraz wyrażenie przekonania, iż to cele poznawcze powieści wyznaczają jej różnorodność gatunkową. Takie podejście pozwoliło mu stworzyć określenie powieści jako wypowiedzi o jednostce ludzkiej, która bywa ukazana w procesie wewnętrznych przeobrażeń oraz w kontekście społecznym. Obszerna, właściwa powieści forma ma być według Hrabáka konsekwencją owych założeń, zaś gatunek literacki w ogóle uważa on za „optymalną formę dla wyrażenia określonych treści“, podkreślając tym samym przenikanie wzajemne wyznaczników treściowych i morfologicznych przy powstawaniu świadomości gatunkowej. Autor przypominając znane trudności z typologią gatunku powieściowego zdaje się optować za klasyfikacją otwartą (do której zalicza m. in. propozycję Juliana Krzyżanowskiego), wychodzącą z treści dzieła (temat i czas akcji), choć przypomina o istnieniu typów powieści definiowanych z punktu widzenia formy (powieść w listach) lub stosunku do rzeczywistości (powieść z kluczem).

Dzieło literackie w ogóle jawi się Hrabákowi jako kompozycja złożona z kilku koncentrycznie ułożonych kręgów, których ogniskiem jest ideowo-tematyczny fundament, pierwszym kręgiem – treść ideowa, drugim – treść „rzeczowa“ (w epice fabuła), trzecim – kompozycja (w epice sjużet), czwartym – budowa językowa. O daninie składanej deklarowanemu marksizmowi świadczyć mogą pasáže, w których autor uznał linię przeciwstawiającą się klasycznemu modelowi powieści realistycznej za linię mało produktywną, właściwie ślepą uliczkę powieści, czemu z kolei przeczyło uznanie Hrabáka dla osiągnięć formalnych tego typu prozy. Walory poznawcze miały jednak według niego stanowić o wartości powieści w ogóle. Z chwilą zaś, kiedy zaczyna ona powtarzać model świata już opisany, stosować rozwiązania już znane,

następuje jej przesunięcie z obszarów literatury „wysokiej“ na obszar literatury rozrywkowej, komercyjnej.

Te ostatnie gatunki również stawały się ośrodkiem zainteresowań badacza. Wystarczy przypomnieć jego książkę *Napínaná četba pod lupou* (1986), w której analizował istotę i rozwój powieści kryminalnej i awanturkowej. Pośmiertnie wydana praca *Od laciného optimismu k horroru* (1989) również poświęcona jest twórczości, która – mówiąc słowami autora – „oderwała się jako wytwór rzemieślniczy o mierzalnym poziomie od bardziej ambitnego piśmiennictwa rozrywkowego, pełniącego funkcje rekreacyjne (stąd termin „paraliteratura“ w odróżnieniu od literatury wysokoartystycznej) i zamieszkuje najniższe piętra czy sutereny produkcji piśmienniczej“ [tłum. moje – K.K.-P.].

Josef Hrabák zmarł w Brnie 6 sierpnia 1987 r.

Literatura:

- Biogram *J.H.* in: *Przewodnik Encyklopedyczny* pod red. Haliny Janaszek-Ivaničkovéj *Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów 1890–1990*, t. 2, *Literatura czeska*, Katowice 1999, s. 183–184.
- Blahynka, Milan, *J. H.*, „Česká literatura“ 1988, s. 94–96.
- Kardyni-Pelikánová, Krystyna: *Josef Hrabák: Čtení o románu*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich“ 1985, t. XXVI, z. 2 (52), s. 98–102.
- Kardyni-Pelikánová, Krystyna: *Josef Hrabák*, w: *Słownik badaczy literatury polskiej*, pod red. J. Starnawskiego, t. VII, Łódź 2005, s. 72–74.
- K.P., M.K. [Karel Palas, Milan Kopecký], *Josef Hrabák* in: *Slavica na Masarykově univerzite v Brně. Literární věda, jazykověda, historiografie, uměnovědy*, Brno 1993, s. 138–140.
- mk [Milan Kudělka], *Hrabák Josef* in: Milan Kudělka, Zdeněk Šimeček: *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od roku 1760*, Praha 1972, s. 168–169.
- Pavelka Jiří: „Literární měsíčník“ 1987, nr 10, s. 129–130.
- Pešta Pavel: *J. H.*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich“ t. XXXII, 1992, z.1 (63), s. 130–132.
- pp [Pavel Pešta] in: *Lexikon české literatury* t. 2 (I) H-L, 1993, s. 309–314.
- pp [tenże]: *Josef Hrabák*, in: *Slovník českých spisovatelů*, Praha 1964, s. 173–174.
- pp [tenże] in: *Slovník české literatury 1970–1981*, Praha 1985, s. 129–130.
- Štěpánek, Vladimír: *J. H.*, „Česká literatura“ 1982, nr 5, s. 419–422.
- Veselý Jan: *Bibliografie díla J. H.*, 1972;
- Veselý Jan: *Bibliografie díla prof. J. H. za léta 1972–1981*, „Česká literatura“ 1982, s. 429.